

УДК 81'255.2

DOI 10.31654/2520-6966-2018-11f-93-200-207

О. М. Петрик

кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології, компаративістики та перекладу Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Приєм граматичних замін як особливий вид перекладацьких трансформацій у поетичному тексті

У статті розглянуто проблему використання прийому граматичних замін у російсько-українському поетичному перекладі. Аналізована перекладацька трансформація передбачає заміни словоформ, частин мови, членів речення, речень певного типу. Необхідність у її застосуванні зумовлена збереженням форми віршованого твору (розміру, рими, римування), стилістичної функції, якої набувають окремі граматичні форми в поетичному тексті та відсутністю в перекладній мові відповідника.

Ключові слова: трансформація, граматичні заміни, поетичний текст, транслятма, словоформа, частина мови, член речення, речення певного типу.

На сьогодні перекладацькі трансформації в поетичному дискурсі хоч і становлять значну частину перетворень оригіналу, проте все ще залишаються недостатньо вивченими. Крім того, розвиток теорії перекладу початку XXI століття доводить, що зіставне вивчення текстів оригіналу й перекладу охоплює різні боки формальної та змістової структури текстів, проте центральним питанням перекладознавства залишається всебічний опис та аналіз міжрівневих відношень мовних одиниць першотвору й друготвору, розкриття поняття адекватності й еквівалентності перекладу, що пов'язано в більшості випадків з першочерговим відтворенням змісту оригіналу, а в поетичному перекладі – з першочерговим відтворенням форми вірша.

Серед перекладознавчих праць, у яких ідеться про застосування трансформацій у процесі перекладу з метою досягнення його адекватності, варто вказати на праці як вітчизняних, так і зарубіжних учених: Л. С. Бархударова, В. Г. Гака, М. К. Гарбовського, Р. П. Зорівчак, В. І. Карабана, Т. Р. Кияка, В. Н. Комісарова, В. В. Коптілова, І. В. Корунця, Л. К. Латишева, Т. Р. Левицької, З. Д. Львовської, Р. К. Міньяр-Белоручева, Л. Л. Нелюбіна, Я. І. Рецкера, О. І. Чередниченка, А. Д. Швейцера, П. Ньюмарка, Ж.-П. Віне, Ж. Дарбельне та інших. Огляд сучасної наукової літератури, пов'язаної з проблематикою поетичного перекладу (Л. В. Коломієць (2004), І. В. Корунець (2003), В. В. Сдобніков (2006), М. Стріха (2002, 2006), М. П. Тороп (2015)), дає

підстави стверджувати, що окремі аспекти міжмовних перетворень привертають до себе увагу.

Трансформація, на думку вчених, – це основа більшості прийомів перекладу, суть якої полягає в зміні формальних чи семантичних компонентів вихідного тексту при збереженні інформації, призначеної для передачі [4, с. 201].

Проаналізувавши відомі класифікації перекладацьких трансформацій та з'ясувавши функціональне навантаження терміна "трансформація" в перекладознавстві, можемо зробити висновок, що існує подвійне тлумачення цього поняття. У першу чергу, перекладацькі трансформації – це перетворення, викликані природною асиметрією лексико-граматичних систем вихідної й перекладної мови. З іншого боку, перекладацькі трансформації – це прийоми, застосовувані перекладачем, які не входять до міжмовних відношень. Проте, незважаючи на поліфункціональність поняття, поділяємо думки Л. С. Бархударова [1], В. Н. Комісарова [3], Я. Й. Рецкера [5], що перекладацькі трансформації – це міжмовні перетворення, що вимагають перебудови на лексичному, граматичному чи лексико-граматичному рівнях. Граматичними трансформаціями вважаємо перетворення, що торкаються граматичного боку транслатемі.

Оскільки мовні системи відрізняються не тільки лексикою, а й граматику, перекладачеві доводиться використовувати так звані граматичні трансформації морфологічного й синтаксичного характеру.

Найрозповсюдженішим видом граматичних трансформацій вважаємо граматичні заміни. Граматичні заміни – перетворення граматичних одиниць оригіналу в одиниці мови перекладу з іншим граматичним значенням відповідно до норм перекладної мови. Заміни піддаються граматичні одиниці мови оригіналу різних рівнів: словформи, частини мови, члени речення, речення певного типу.

Проте варто наголосити на тому, що поділ трансформацій на види значною мірою є приблизним та умовним. У більшості випадків те чи інше перетворення можна трактувати і як один, і як інший вид трансформації. Так, у реченні *Был вечер, март, сияла синева // Вечірня синь зоріла ярова* наявна лексична заміна – генералізація (*март / яровий "весняний"*), конкретизація (*сияла / зоріла*), граматична заміна речення (складне безсполучникове / просте), граматична заміна частини мови (іменник *вечер / прикметник вечірня*) й члена речення (підмет *вечер / означення вечірня*), опущення (*был*).

Матеріалом дослідження стали поетичні тексти Івана Буніна, розміщені в збірці "Зелені свята", та їхні переклади українською, здійснені Романом Ладикою [2].

Заміни словоформ

Для такого типу граматичних заміни властиво при перекладі зміна граматичної категорії роду (жіночий / чоловічий / середній), числа (однина / множина), відмінка (називний / кличний, місцевий / знахідний тощо), короткі / повні форми прикметників та ін.

У прикладі *И в степи, сверкающей и алой По росе до дому проводил / Степом, де все в пурпурі сіяло, До хатини по росі провів* продемонстровано зміну родової належності словоформи (*стель* (ж.р.) → *степ* (ч.р.)). Застосована заміна виправдана, оскільки лексема не формує поетичного образу, пов'язаного з чоловічим чи жіночим началом.

В іншому прикладі, пропонуючи читачеві граматичну заміну роду *цветок* → *квітка* (*И это ты, простой степной цветок [первая любовь – О. П.] Забытый, мной, отцветший и безвестный / Це ти, о квітко степова моя, Відцвіла і забута вже по веснах*), перекладач виявляє свої вміння, збагачуючи друготвір новою асоціацією: *квітка* → (жіноче начало) → *дівчина* → *перша любов*. Таке перетворення дає змогу читачеві швидше увійти у світ поета, точніше зрозуміти його душевні поривання й прагнення.

Заміна відмінкової форми о *"Свете Тухом"* (П.п.) → *про "Світло Тихе"* (З.в.): *И в час, когда хор тихо пел о "Свете Тухом" / И в час, як з хорів линув спів про "Світло Тихе"* – зумовлена індивідуальними особливостями мови оригіналу й мови перекладу. Якщо в російській мові *петь о ком, о чем*, то в українській *співати про кого, про що*.

Перетворення *брат* (И.п) → *брате* (К.в.): *Твой нынче день настал, усталый, кроткий брат / Твій день настав утомний, кроткий брате мій* – виявляє специфіку української мови – засобом вираження звертання виступає іменник (істота / неістота) у формі кличного відмінка.

У прикладі *И счастлив я печальною судьбой / Щасливий я попри сумний талан* відбулася заміна короткої форми прикметника чоловічого роду повною формою. Це спричинено тим, що в російській мові коротку форму має абсолютна більшість якісних прикметників, в українській мові, за даними словників, їхня кількість становить усього близько двох десятків, вони вживаються досить рідко і зазвичай у ролі іменної частини складеного присудка.

Для збереження п'ятистопного ямбу в рядку, а саме пірихіальної стопи (*Мертво звучали древние слова / Звучали мертво древній слова*), перекладач використав повну нестягнену форму множини прикметника *древній*. Така заміна є вдалою ще й з іншого боку: повні нестягнені форми прикметників вживаються як стилізовані,

сфера їх обмежена фольклорним і поетичним мовленням. У такий спосіб перекладач посилив піднесений стиль поезії та, що важливо, зберіг ідентичну форму вірша.

Заміни частин мови

У цьому типі замін трансформації підлягають частини мови, якими виражені транслати. Наприклад, у рядках *Как туман, бела ее одежда / Як туман, біліє її одяг* лексема *бела* виражена прикметником короткої форми, у друготворі маємо відповідник дієслово *біліє* недоконаного виду, дійсного способу, теперішнього часу. Застосування цієї трансформації спричинило незначні семантичні зміни: в оригіналі характеристика об'єкта (*одежда бела*) сприймається читачем як постійна, належна об'єктові, статична ознака; у перекладі – це тимчасова, можливо змінна, динамічна характеристика.

У варіанті *Мы любим тростниковые ковры / Нам любі з очерету килими* відносний прикметник *тростниковые* замінено сполученням іменника у формі родового відмінка з прийменником – з *очерету*, що дало змогу перекладачеві відтворити розмір поезії – п'ятистопний ямб з прихіхальними стопами.

Представлена заміна прикметника *березовый* на іменник *береза* (*Гирлянды молодых березовых ветвей / Гнучку гірлянду з молодих гілок беріз*) та займана позиція (кінець рядка) дозволяє читачеві перекладу ідентифікувати мову й культуру тексту оригіналу. Береза – одне з найбільш шанованих дерев у росіян. У народній традиції воно виступає як "щасливе" дерево, що оберігає від зла. Береза була не тільки символом родючості, а й надійним оберегом від злих духів. Березові гілки залишали на горіщі або клали під дах будинку, щоб запобігти влученню блискавки. У городі і в полі березові гілки відлякували гризунів і птахів. Увіткнені перед дверима хліва або сараю гілки берези захищали худобу від нечистої сили і відьом. Навіть традиційний у російській лазні березовий віник у давнину символізував очищення і зцілення.

В аналізованому матеріалі трапляються граматичні заміни частин мови, що не тільки зумовлені збереженням форми поезії (розміру), адже прямі відповідники наявні, пор.: *белый / білий, тростниковый / очеретяний, весенний / весняний*; але й що спричинені відсутністю такої форми в перекладній мові. Це стосується окремих форм дієприкметника.

Так, в українській мові не існує форми пасивного дієприкметника теперішнього часу (*внедряемый, ведомый, продаваемый, описываемый*); усі українські дієприкметники творяться лише від дієслів, що вживаються без афікса -ся, на відміну від російських *умывающийся*,

находящийся, возвышавшийся, могущийся. Обмеження у творенні й функціонуванні теж сприяють виникненню незбігів. Наприклад, українські активні дієприкметники теперішнього часу можуть утворюватися тільки від тих семантичних груп дієслів, що виражають дію поза об'єктними відношеннями (*пануючий, благаючий, нев'янучий, сяючий*), активні дієприкметники минулого часу утворюються лише від префіксальних дієслів доконаного виду на відміну від російських *читавший, игравший, мечтавший, кисший*. Дієприкметники активно-го стану теперішнього часу (*виконуючий, завідуючий* та ін.) сприймаються як неприродні, штучні, частіше вони функціонують у наукових текстах у складі термінологічних словосполучень. Тому такі одиниці викликають труднощі у знаходженні відповідника під час перекладу.

Аналіз фактичного матеріалу показує, що для Р. Ладика найтипівішими прийомами перекладу таких утворень є:

1) особова форма дієслова, напр.: *алтарь сияющий* → *вівтар виблискує*; *из набегающей волны* → *як хвиля набіжить на них*;

2) прикметник, напр.: *ангел, радугой сияющий* → *ангел, в радугузі блискучий*; *и кипарис над ним шумящий* → *і шумний кипарис самотній*;

3) іменник, напр.: *перед молящейся толпой* → *перед молільниками враз*; *земля, как зацветающая новь* → *Земля, у пишний цвіт убрана знов*;

4) пасивний дієприкметник минулого часу, напр.: *чернеющих бугров* → *почорнених горбів*;

5) підрядна означальна, напр.:

Я горжусь лишь плечами своими

Да пушком апельсинным меж ними,

По спине убегающим вниз!

Лиш пишаюсь плечима своїми

Та пушком золотистим між ними,

Що збіга вниз по спині мені!

Заміни членів речення

При замінах членів речення слова в тексті перекладу вживаються в інших синтаксичних функціях, ніж їхні відповідники в тексті першотвору, тобто відбувається перебудова синтаксичної структури речення.

У прикладі *Где пахнет сыростью весенней / Де пахне вогкістю й весною* заміна означення, вираженого прикметником, на іменник із функцією додатка створює в друготворі ряд однорідних членів речення (*вогкістю й весною*). Це дає змогу читачеві ширше сприйняти навколишній світ (*запахи вогкості й запахи весни*) на відміну від

оригіналу, де представлено звуження відчуття (*сырость* тільки *весенняя*). Крім того, цей приклад демонструє також заміну частин мови (прикметник *весенняя* / іменник *весна*).

Рядки *Как ветер звоном однотонным, Гудит-поет в стволы ружья / Співає здвоном однотонним, В рушниці вітер цілий день* теж фіксують заміну членів речення. В оригіналі іменник *ружье* виконує функцію неузгодженого означення, у перекладі його абсолютний еквівалент *рушниця* виступає непрямим додатком.

Заміни речень

За такої граматичної трансформації відбувається заміна структури речення в перекладному тексті (просте речення / складне речення, складне безсполучникове речення / складносурядне речення, просте ускладнене речення / складнопідрядне речення та ін.).

У наведеному прикладі *В туче, солнце заступающей, Прокатился гулкий гром / Заступає сонце туча, Прокотився грім селом* перекладач, крім інших трансформацій (додавання лексеми *село*, перестановки), використав граматичну заміну структури речення. Якщо в оригіналі це є просте, двоскладне, поширене речення з граматичною основою *гром прокатился* та наявним засобом ускладнення – відокремленим означенням – *солнце заступающей*, вираженим дієприкметниковим зворотом, то в перекладі українською маємо складне безсполучникове речення з відношеннями одночасності між частинами, де перша частина репрезентує в іншій формі засіб ускладнення оригіналу. Граматична трансформація спричинена в першу чергу відсутністю в мові перекладу відповідника – форми дієслова – дієприкметника теперішнього часу активного стану.

В іншому прикладі – *Я человек: как Бог, я обречен Познать тоску всех стран и всех времен / Людина я й приречений, як Бог, Спить тугу всіх країн і всіх епох* – оригінал представлено складним реченням з різними типами зв'язку. Воно складається з трьох частин, де друга й третя формують блок (друга частина є підрядною щодо третьої – головної для неї, відповідає на питання *каким образом*, пояснює всю головну і є підрядною обставинною порівняльною). Між першою частиною і блоком пояснювальні відношення. У перекладі це речення складнопідрядне з підрядною порівняльною, яка стоїть усередині головної. Трансформації піддалися дві частини оригіналу з граматичними основами *Я человек, я обречен познать* в одну з однорідними присудками *Людина я й приречений спить тугу*.

Варто зазначити, що в аналізованому матеріалі виявлено випадок застосування граматичної заміни словоформи, що призвів, на нашу думку, до неадекватності перекладу:

*На высоте, где небеса так сини,
Я вырезал в полдневный час сонет
Лишь для того, кто на вершине.
На висоти, у піднебесній сині,
Я вирізав ополудні сонет
Лише для тих, хто на вершині.*

Темою поезії є роль поета в суспільстві, поклоніння творчим початкам. Її І. Бунін розкриває своєрідно: він наголошує на тому, що абсолютно зрозуміти його поезію зможе лише колега по перу, лише той, хто творить поезію, хто "знаходиться на вершині", хто пізнав велич усесвіту. Цю думку яскраво виявити допомагає форма однини займенника *тот* (*поэт*), оскільки досягти вершини зможе тільки обраний, обдарований, відмічений Богом – той один. Причому, використовуючи дистантну та асоціативну когезію разом з категорією числа (*там только солнце → там поэт → для него там → на вершине он*), автор підкреслює вищість поета. У друготворі перекладач, застосувавши граматичну трансформацію, використав форму множини *для тих*, що спростовує думку про поета як надлюдину. У перекладі маємо іншу думку: я пишу для тих, хто може осягнути, усвідомити, зрозуміти мою поезію.

Отже, з представлених аналізів зрозуміло, що відтворення граматичної форми оригіналу не може бути метою перекладу. Ціль перекладу – передача думки поета, вираженню якої в оригіналі можуть відповідати інші формальні засоби. Лише в тому випадку, коли окремі особливості граматичної форми оригіналу відіграють певну стилістичну функцію (категорія роду чи категорія числа для створення образу, паралелізм у побудові словосполучень та речень, часте вживання конкретної частини мови), завданням перекладача є не пряма передача цих рис, а відтворення їхніх функцій шляхом використання аналогічних засобів вираження, наявних у перекладній мові.

Література

1. Бархударов Л. С. Язык и перевод: Вопросы общей и частной теории перевода. Москва: Междунар. отношения, 1975. 240 с.
2. Бунін І. Зелені свята: Поезії / упорядник Р. Ладика. Російською мовою з паралельним перекладом. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2009. 192 с.
3. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение: курс лекций. Москва: ЕТС, 2000. 192 с.
4. Миньяр-Белоручев Р. К. Теория и методы перевода. Москва: Московский Лицей, 1996. 298 с.
5. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика. Москва: Международные отношения, 1974. 216 с.

References

1. Barxudarov L. S. Yazyk y` perevod: Voprosyi obshhej y` chastnoj teory`y` perevoda / L. S. Barxudarov. M. : Mezhdunar. otnosheny`ya, 1975. – 240 s.
2. Bunin I. Zeleni svyata: Poeziyi / I. Bunin / Uporyadny`k R. Lady`ka. – Rosijs`koyu movoyu z paralel`ny`m perekladom. – Ternopil` : Navchal`na kny`ga-Bogdan, 2009. – 192 s.
3. Komy`ssarov V. N. Sovremennoe perevodovedeny`e: kurs lekcy`j / V. N. Komy`ssarov. – M. : YeTS. – 2000. – 192 s.
4. My`n`yar-Beloruhev R. K. Teory`ya y` metody perevoda / R. K. My`n`yar-Beloruhev – M. : Moskovsky`j Ly`cej, 1996. – 298 s.
5. Reczker Ya. Y`. Teory`ya perevoda y` perevodcheskaya prakty`ka / Ya. Y`. Reczker. – M. : Mezhdunarodnyie otnosheny`ya, 1974. – 216 s.

Е. М. Петрик

кандидат филологических наук, доцент кафедры славянской филологии, компаративистики и перевода Нежинского государственного университета имени Николая Гоголя

Прием грамматических замен как особый вид переводческих трансформаций в поэтическом тексте

В статье рассмотрена проблема использования приема грамматических замен в русско-украинском поэтическом переводе. Рассматриваемая переводческая трансформация предусматривает замены словоформ, частей речи, членов предложения, предложений определенного типа. Необходимость в ее применении обусловлена сохранением формы стихотворного произведения (размера, рифмы), стилистической функции, которую приобретают отдельные грамматические формы в поэтическом тексте, и отсутствием в переводном языке соответствия.

Ключевые слова: трансформация, грамматические замены, поэтический текст, транслатема, словоформа, часть речи, член предложения, предложение определенного типа.

О. М. Petryk

Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Slavic Philology, Comparative Studies and Translation of the Nizhyn Mykola Gogol State University

The Method of Grammatical Substitutions as a Special Type of Translation Transformations in a Poetic Text

The article deals with the problem of grammatical substitutions application in Russian-Ukrainian poetic translation. The analyzed transformation presupposes the substitutions of word forms, parts of speech, members of a sentence, and sentences of a certain type. The substitution is necessary because we lack equivalents in the translated language and need to preserve the form of the verse (foot, rhyme, rhyming), the stylistic function of some grammatical forms in the poetic text.

Key words: transformation, grammatical substitutions, poetic text, translatema, word form, part of speech, sentence member, sentence of a certain type.